

KAKVO FILOZOFIJE U ODGOJU DANAS (*Odgajanje, dodirivanje slike – metafizika umjetnosti*)

Marko Tokić

Zagreb

Primljeno 10. prosinca 2004.

Platon u odgoju vidi moći upućivanja koje još neuređenu dušu mogu ugoditi do skladnog gibanja pri kojima će joj, između ostalog, biti omogućena spoznaja. Vjerujući zreloom Platonovom mišljenju, duša je naj-sličnija nekoj igrački koja po vlastitoj prirodi neprestance kaotično poskakuje, posebice dok je mlada (Zakoni 664d–645b). Pitamo se kako je, pri ne tako ohrabrujućoj slici čovjeka, moguće stvoriti dobru nadu o stjecanju nečega čvrstog i nepromjenjivog, spoznaje, a na koncu, i spoznaje o vlastitoj biti. Ako je bit svakog čovjeka sakrivena u istini koja progovara iz razotkrivenosti marionetske lutke, takve koja se igra u igri života što proizlazi iz najunutarnije borbe dvaju nezamislivih – ljudskom mišljenju najteže moguće dokučivih – po sebi počela: bezgraničnog i granice, tada je, čini se, upravo odgoj ono biće koje može otvoriti čovjeku mogućnost nagađanja o vlastitoj biti, jer odgoj umiruje uzice (strasti) koje trgaju takvo stvorenje; on ujedno i proizlazi iz te igre, čini ju, on na neki čudesni način jest ta igra, a igra je početak, izvor i korijen svake umjetnosti. Stoga, tek onaj koji spozna značaj životne igre, može uvidati i o odgoju. Dakako, kako igra proizlazi iz borbe počela, onaj koji se pita o igri, pa onda i o sebi, pita se zapravo o istini cjeline svega. Staviti sebe u istinu uvijek pretpostavlja biti na putu, pretpostavlja biti u središtu filozofijskih pitanja, a Gadamer je tvrdio da u središte najvažnijih filozofijskih pitanja vodi put sporazumijevanja o slici: slika poziva na istinu, a istina se dostiže u provedbi (Vollzug). Takvo je gledanje ugađanje duše, istinsko odgajanje. A takav odgoj jest prisutan jedino u najtežem od svih, čovjeku mogućih, zamislivih područja stajanja – u umjetnosti, i upravo tu može i hoće odgoj usmjeriti gibanja duše u ritmu i skladnoj mjeri. Odgovore o istini, stoga, čini nam se, valja potražiti u dodiru sa slikom koja nedvosmisleno razotkriva počela (slikarstvo moderne); valja uputiti na odgajanje k takvom dodirivanju.

Ključne riječi: demon, igra, odgoj, umjetnost

profesorici Jadranki Damjanov

Platon stavlja u filozofijski govor da je prava priroda svakog čovjeka biti ispunjen pomamom prema ugodi koju čovjek nosi zbog razloga potrebe za vođenjem drugih te obrazlaže da ta potreba za vođenjem drugih

čovjeku zadaje velike nevolje jer i oni vođeni Žele isto (*Zakoni*, 777 b–c). Ako Grk pak pod onim najvišim odgojem uvida dodirivanje božanskosti, tada ne može u odgoju ležati ljudski zakon, odnosno, onaj koji bi pretpostavljao ljude za odgajatelje, kada je ljudski biti ispunjen pomamom; najviši odgoj mora biti na savršenijim moćima – demonima (713 d–e). No, to ne znači da ljudi ne bi trebali i da ne mogu biti nadstojnici ili upravljači odgajanja, ali, moraju biti najpouzdaniji od svih (766 a–b); to su oni koji najviše iskušavaju istinu (730 c–d)¹. Kako se govor o odgoju koji pretpostavlja demone čini suvremenom čovjeku za jedan čitav svijet različitim od njegova, a rijetko tko će poreći tvrdnju da je Grk pod odgajanjem (*παιδεία*) vazda držao filozofiranje, to ukazuje da se izvori značenja riječi filozofija danas još sasvim teško čuju. Ipak, umirimo li se dovoljno, čut će se tu i tamo i danas iz izvora zadržavajući filozofijski stav, sasvim čudetni demon koji se razapinje prema bitku gdje je vječno čuđenje, ne *kakvo*, već *kakvo* naprosto – kretanje je to onome biti naprosto, neizdržljiva otvorenost, pitanje, u tom kretanju pogađajuće usklađivanje prema zakonu prave mjere. Pri tom stavu sebe pustiti, voljeti drukčije, a ipak od sebe dirati jest razapinjanje – jest izdržavanje u drukčijem od biti uvijek neko nešto. To je ono jedino vrijedno odgoja – *παιδεία*². Vrativši se pak pitanju odgoja danas, koje demonu zbog razvijene kritički nastrojene pozitivne svijesti okreće leđa, shvaćamo da isto nameće za zakon ljudsku samorazumljivost, dualizam pri kojemu samo jedan od dva pretpostavljeno nezavisna svijeta smije – daje si pravo – postaviti to pitanje, a da ga uvijek preoblikuje u retoričko, i glasi: »Koga odgajati?«. Današnji se samoljubni stav opravdava pozivajući se na određena znanja koja njegovo usmjerenje, i potom čitav odgojno-obrazovni pogon današnjice, čini legitimnim – ne treba njemu pomoć demona, nije njemu do smisla izvora filozofije. Takovomu je znanje uvijek tek neko stranačko: funkcionalističko, interakcionističko, liberalističko, marksističko, ono nove desnice ili novih laborista, postfordističko, postmodernističko, itd.³, a sve se te, sociologijski kazano, suvremene perspektive pogleda na svijet, ovako ili onako zauzeta gledišta – dakle ono uvijek već izgrađeno nešto – više ili manje ograđuje jedno od drugog, pa već i na taj način sebi onemogućava širok pogled na

¹ Napomena: da je valjani odgoj u cjelini samo na onome koji se odgaja, kazuje Platon u 729 c – d *Zakona*: »Izvrstan odgoj za mladića i ujedno za same starije ne sastoji se u opominjanju, nego u tome da se jasno vidi kako netko kroz cio život radi ono što bi drugome preporučio opominjujući ga.«

² Napomena: upućujem tu na filozofirajuće traženje *paideie* u: Despot, B., *Filosofija kao paideia*, u: *Metodički ogledi* 2 (1991) 1, str. 107–110.

³ Usporedi, Haralambos, M. i Holborn, M., *Sociologija – Teme i perspektive*, Golden marketing, Zagreb, 2002., str. 775–882.

cjelinu. Rekli bismo da je takav pogled krnji. Stoga ne posve slučajno, pred nama stoji djelo *Pogled i slika* koji puti na drukčiji pogled. Ono nas potiče na nabačaj demonu, na usmjeravanje sluha k onom izvornom filozofije. Zato ćemo svoju pažnju usmjeriti na razumijevanje poruke koja stoji kao temelj pred nama stojeće studije, a koja kaže da je najzanimljiviji aspekt odgoja danas prihvaćanje mjere koju nam nudi slika, pa imamo razloga – jer govor o pogledu *Pogleda i slike* nikako nije stranački, a ipak jest danas, i zato jer tu govor o božanskom, mjeri, nije ono tuđe – započeti govoriti o filozofiji i odgoju – ne više za jedan čitav svijet udaljeni od izvornog poimanja odgoja – kao o stvari slike. Prihvatit ćemo stoga njezino polazište koje je razumijevanje toga da nam slika nudi mjeru, dovoljno pribrani da znamo ako nam se nešto nudi, i ako nam je do prihvaćanja dara, tada nudenome moramo biti na dohvata ruke da bismo u hvatu do-dirivali, odnosno, bili dodirivani.

Nemoguće je ukratko iznijeti na očitovanje bit znanja, posebice kada je riječ o grčkoj filozofiji, a što bi, u našoj prilici, jedino rasvijetlilo ono *biti* odgoja kakav želimo. Ipak, možemo se problemu približiti upućivanjem na osnovni princip shvaćanja znanja koji se tada pojavljivao – neki ga danas nazivaju *homoion*-aksiomom⁴. On glasi, kako je svima poznato: »*το ὁμοιον τῷ ὁμοίῳ γινώσκεται*«. U predsokratovskom razdoblju – posebice ako je riječ o orfičko-pitagorejsko-predplatonističkoj tradiciji⁵ – ovaj je princip duševne djelatnosti utemeljen na ideji svijeta kao cjeline reda te međudjelovanja (suodnošenja) dijelova cjeline, najjače izraženoj u bitnoj vezi sa značenjem pojma *αρχή*, a jer ćemo se ovdje zaputiti pitagorejskim putem, treba naglasiti da isti pojam pretpostavlja matematičko biće.⁶ Kako u strogo epistemološkom smislu spoznavanje razgraničuje spoznavatelja od predmeta spoznavanja te se time – prema mišljenju Grka koji

⁴ Usporedi, Jensen, S. S., *Dualism and Demonology: the Function of Demonology in Pythagorean and Platonic Thought*, Munksgaard, 1966., str. 53.

⁵ Napomena: ovaj je tradiciji kasniji platonizam, osobito aleksandrijski, prepisivao svoje podrijetlo, ponekad ne i krajnje, a vjeruje se da je u Eudora po prvi put definirana svrha filozofijskog života kao *homoiosis theoi*, u čemu, zapravo, treba čitati filozofijski smisao *homoion*-principa.

⁶ Napomena: da red (*kozmos*) pojmljen prema bitnom matematičkih bića donekle pretpostavlja pokretljivost i samih matematičkih bića – naročito prema Platonovoj nauci iz *Timeja*, pri čemu je najvažniju ulogu odigrala »pitagorejsko« -matematska svjetska duša kao princip kretanja – predstavljalo je kasnije veliki problem za predstavnike srednjeg platonizma i neoplatonizma, a mi isto čitamo kao čudesnost vremena samog (usporedi, *Soul and Mathematics* i *Posidonius and Neoplatonism* u: Merlan, F., *From Platonism to Neoplatonism*, Martinus Nijhoff, The Hague, 1960.); a ipak, prema pitagorejskom nauku *Timeja*, sama narav proporcionalnog muzičkog broja duše govori o njezinom kretanju, jer muzička proporcija implicira vremensku procesualnost (usporedi, Ghyka, M., *The Geometry of Art and Life*, Dover publications, New York, 1977., str. 5.).

sebe doživljava bitnim dijelom cjeline kozmosa – uspostavlja porazna udaljenost između njega koji spoznaje i svijeta koji spoznaje, to će njemu upravo oslobađajuće spoznavanje prema principu sličnosti omogućiti prevladavanje svake udaljenosti sa svijetom⁷. *Slično se sličnim spoznaje* bilo je utemeljeno vidom biti bogovima pri ruci: jedino u nadmašenoj blizini božanskog, intimnom susretu, otvara se smrtniku prizor kojim ustraje u čudu prestravljen. U stavu vječne začuđenosti koja je omogućena sličnošću ili srodnošću s božanskim (*συγγένεια*), čovjek iskušava biti savršenijim, a Platon u istomu uviđa polučuenost srži najvrjednije umjetnosti, kao najvažnijeg aspekta odgoja samog. S druge strane, veliko mnoštvo zauzima stav u kojemu se vječno iščuđavanje čini nelijepim – takvi se, naravno, povode za onim da je čovjek mjerilo svog znanja. Naslađujući se u oholosti niskih interesa prekomjernim ljudskim, uistinu im se čini ispravnim uspostaviti legitimnu slobodu preko svake zamislive veličine. Gotovo je nepotrebno istaknuti da isti puštaju kretanjima vlastitih duša da budu takva kakva jesu – sebi popuštati jest sebe-voljeti, ne razapinjati se, ne od sebe već uvijek sebi, prema sebi, gdje je u sebe-voljeti ljubav zarobljena u biti takvim kakvo se trenutno pokazuje da jest, a usput rečeno, ono nikada nije prema pravoj mjeri, pa otuda i prekomjerna sloboda⁸. Stoga Platon u bijegu (*φύγη*) pred onim preko mjere, pred onim isuviše ljudskim, zadobiva drukčiju ljubav – *φιλοσοφία*; njegovo traženje postaje odgajanje kao što vjernije oponašanje toga što je prema mjeri; oponašanje Bogova⁹. U *Državi* (500 c) hrabro govori o filozofu kao oponašatelju božanskog¹⁰.

Platonovo ratovanje protiv sofizma, koje je poprimilo izgled podjele na ljudsko koje teži božanskom i božansko samo, ipak je moglo prerasti i

⁷ Napomena: prema pitagorejskom mišljenju kostur svijeta koji ga iznutra drži na okupu kao cjelinu bio je shvaćen kao broj (usporedi, Becker, O., *Veličina i granica matematičkog načina mišljenja*, Demetra, Zagreb, 1998. str. 12.); broj kao *arhe* predstavljao je ono božansko čemu je trebalo postati sličnim. Da je već u pitagorejaca posrijedi imaterijalističko shvaćanje broja, a ne materijalističko, o tome je razložno argumentirao prof. Jensen (usporedi, Jensen, S. S., *Dualism and Demonology*, str. 111–123). O važnosti identiteta s cjelinom, tj. o metodi spoznavanja prema *homoion*-principu, kao postizanju identiteta s cjelinom u području božanske prirode, može nam poslužiti isječak iz *Timeja* 90 – e: »Ono što je u nama srodno božanskom, to su kretanja koja su promišljanja i kruženja kozmosa. Njih svatko treba slijediti, ispravljajući ona kruženja u svojoj glavi koja su se pri rođenju poremetila, promatranjem sklada (*ἀιέδιβᾶν*) i kruženja svega, izjednačivši ono razmatrajuće s onim razmatranim u skladu s iskonskom prirodom, jer postigavši to izjednačavanje postiže se i svrha onoga od bogova ljudima određenog kao najbolji život i za sadašnjost i za buduća vremena.«

⁸ Napomena: filozofijski mišljeno, iako sloboda kao takva ne trpi prekomjernost, ovdje je riječ o dva sasvim različita utemeljenja slobode: ljudskog i božanskog. Iz područja božanskog ljudska se sloboda čini prekomjernom.

⁹ Napomena: za pitagorejce vrijedi da bića bivaju oponašanjem brojeva (Usporedi, Aristotel, *Metafizika*, 987 b 11–12).

¹⁰ Napomena: mi tumačimo da vjerojatno na tom pragu Platon u *Zakonima* 765a–766e kaže da ljudsku dušu u blizinu božanskog stavlja valjan odgoj.

u strogo dualistički pogled na svijet. To se, gledano iz grčke perspektive o funkciji *homoion*-principa u filozofiji – istovjetnoj mimetičke prakse u predfilozofijskim religijama¹¹ – trebalo nužno prevladati, što se u Platona ispoljilo ponajprije u obliku nauka o duši, ili, primjerice, još prije kod pitagorejaca, u obliku nauka o demonima. Posredništvo – *μεταξύ* – stajalo je, posebice u pitagorejskoj tradiciji, u uskoj vezi s matematičkim znanostima¹². Zato, sasvim brzopleto sabravši, mogli bismo sada zaključiti da je za grčkog filozofa odgoj u smislu upućivanja na savršenstvo bilo moguće sadržajno iskazati na temelju tri stvari: istine o *arhe* koja upućuje na tajnu nerazdjeljivosti cjeline, *mimesis* kao konstitutivne funkcije spoznavanja u smislu biti božanskom na dohvata ruke, i imanentna znanost prave mjere¹³. Sva tri ishodišta valjanog shvaćanja odgoja organski su srasla u značenjima cjelocelo svijeta, a ta sraslina vodi u bijeg pred prekomjernim, u primanje mjere.

Tek odškrinuvši vrata važnosti odgoja za stare Grke, pred nama još uvijek stoji djelo *Pogled i slika* profesorice Jadranke Damjanov¹⁴, i naslov posljednjeg poglavlja te studije *Prema jednoj novoj teoriji umjetnosti i odgoja*¹⁵. U istoj se odvažila empirijski-eksperimentalnom metodom potvrditi svoju tezu o odgoju pažnje, za koji ističe da je jedini mogući odgoj – naziva ga jednostavno još i učenjem. O prihvaćanju mjere govori prema uvjetu odgajanja »onako kako je slika htjela«¹⁶. Ova čudesna volja slike u posljed-

¹¹ Usporedi, Jensen, S. S., *Dualism and Demonology*, str. 56.

¹² Napomena: otuda bitna veza demonologije, kozmologije i matematike.

¹³ Napomena: ova znanost o pravoj mjeri kod Platona je najizraženija u njegovim kasnim dijalozima, i u njega se iscrpljuje nešto drukčije nego u starih pitagorejaca, u širini značenja ugadanja, pogađanja mjere, koje ćemo pokušati u daljnjem našeg promišljanja prema bližem slijediti (usporedi, Gadamer, H. G., *Riječ i slika – tako istinito, tako zbiljsko*, u: *Čitanaka*, Matica hrvatska, Zagreb, 2002., str. 211–212) – pogađanje koje je u *Filebu* 26 d izraženo kao prelaženje u bitak, vazda graničenje neograničenog; u *Teetetu* 176 b kao znanost najvišeg *mimesis*, a koja se da već kao takva naslutiti i na mjestu 500b–d u *Državi*. Na tom se mjestu opisuje duša filozofa koja oponaša (*mimesthai*) razložni red, a »takav logos u 500c 4 označava u vezi s kosmos i taksis zacijelo u prvom redu 'proporciju' i stoga upućuje na doimet pojmova matematičkog« (Krämer, H., *Der Ursprung der Geistmetaphysik, Untersuchungen zur Geschichte des Platonismus zwischen Platon und Plotin*, Amsterdam, 1964., str. 198).

¹⁴ Napomena: u studiji *Pogled i slika* prof. Damjanov istražuje pogled koji se ostvaruje pozornošću slike na pragu Buswellove tzv. eksperimentalne estetike. Njezina studija pokazuje kako se oči promatrača prilagodavaju zahtjevima pozornosti slike, pri čemu se zahtjev slike odnosi na čitanje mjere. Pogled se najčešće zaustavlja na mjestu gdje se sijeku zakoni unutarnje strukture slike (primjerice, zlatni rez i zrcalna simetričnost i sl.), a sijeku se po osnovi biti slike koja se u imanentnom obliku pojavljuje kao interakcija svih elemenata slike sa svima na svim razinama. Za nas je važna napomena da se njezina ideja kojom je bila vodena također iscrpljuje u zakonu *homoion*-principa: »Kreativnost promatrača i promatranog očito međudjeluju, poistovjećujući, nadopunjujući se tako, da se u nizu zrcala više ne uspijevaju razlikovati.« (Damjanov, J., *Pogled i slika*, Hermes, Zagreb, 1996., str. 13)

¹⁵ Damjanov, J., *Pogled i slika*, Hermes, Zagreb, 1996., str. 263.

¹⁶ *Ibidem*, str. 79.

njem odlomku razotkriva se kao božanska volja, jer je iskaz »onako kako je slika htjela« tamo dan riječima: »kako se to božanstvu ushtjelo«¹⁷. Stoga, jedini pravi odgoj stoji u funkciji zadovoljavanja božanske volje¹⁸, a sasvim blisko smislu značenja profesoričina odgoja pažnje stoji i smisao Gadamerova izučavanja o slici koja poziva na istinu, a koji smatramo važnim rasvijetliti u govoru od kojega priželjkujemo nabačaj demonima, kada je već slučaj htio da je ovaj naš put pitanja o odgoju dan pućenjem slike.

Poznat je Gadamerov naum duboka promišljanja umjetnosti, temeljen na dugogodišnjem iskustvu, da staviti sebe u istinu uvijek pretpostavlja biti u središtu filozofijskih pitanja te da tomu vodi put sporazumijevanja o slici¹⁹. Istina se, prema kojoj je tu Gadamer usmjerio pažnju, dostiže u provedbi, tj. vršidbi (*Vollzug*). Ovdje nam nije do u tančine ekspliciranja značenja *Vollzuga*. Važna je tek napomena kako je sav Gadamerov pokušaj promišljanja biti slike smješten upravo u područje djelatnosti tog pojma koji kao *τέλος* ima svoj dovršeni bitak u samome sebi. Smisao vršidbenog ili energičkog gledanja iscrpljuje se u ponovnom vraćanju na moći biti neposredno prisutan, a isto se dostiže u razumijevanju da je neposredna prisutnost (najviša vrijednost onoga Lijepo) i prekovremenost, istina koju iskazuje sama umjetnost. Ipak, tomu (moći se približiti neposrednoj prisutnosti) današnja znanost nije dorasla, pa je za Gadamera zadivljeno promatranje, koje je istinski slobodno gledanje kao razumijevanje istine, omogućeno znanošću koja leži na tragu pitagorejskog poimanja matematike (kao znanosti da se u samome sebi raspolaže sposobnošću držanja mjere), navodeće za slobodni odgoj – *kalokagathos*²⁰. Gledanje slike je, stoga, energičko iskustvo koje čeka događaj istine, a ono što se tako događa, kaže Gadamer, »obraća nam se, nagovara nas kao u kakvom razgovoru«²¹. Na istom mjestu sloboda Gadamerova istinski slobodnog gledanja – *Vollzuga* – pojavljuje se kao zastajkivanje u tijeku stvari, zastajanje u vremenskoj strukturi koja nalaže žirbu, tako da se zauzme filozofijski stav imanja vremena, tj. slobodnog vremena, što je tamo izraženo jednako onom istovremenom. Upravo slika nagovara i hoće da se u gledanju primi istina, ono lijepo, prava mjera; slika hoće da se dogodi ono što je prema božanskom htijenju, ona nam izručuje tajnu spoznavanja istine o *αρχή*.

¹⁷ Ibidem, str. 263.

¹⁸ Napomena: u ovome treba tražiti smisao pogleda kao postajanja prema mjeri koja se nudi božanskim zakonima, o kojima prof. Damjanov razlaže kao o pravilima slike: translaciji, zrcaljenju, rotaciji i dr., a koji su aspekti simetrije, tj. analogije (usporedi, Damjanov, J., *Vizualni jezik i likovna umjetnost*, Školska knjiga, Zagreb, 1991.)

¹⁹ Usporedi, Gadamer, H. G., *Umjetnost slike i umjetnost riječi*, u: *Slika i riječ*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 1977. str., 39.

²⁰ Ibidem, str. 44–52.

²¹ Ibidem, str. 57.

Tako, na neki način, u području djelatnosti *Vollzuga* stoji sasvim očito zakon *homoion*-principa starih Grka, pri čemu se sada prihvaćanje mjere nagovorom slike luči kao spoznavanje prema sličnosti: primiti mjeru omogućeno je tek na temelju prirodne predispozicije za isto. Rečeno je, u Platona se u tom smislu javlja pojam *συγγένεια* koji stoji u uskoj vezi s *μεταζβ*, što je u pitagorejaca izraženo kao *δαίμων-μεταζβ*. Ne čudi onda zašto na nas djeluje jak dojam o slici kao vrsti demonske moći. Pokušano kao mišljenje slike u smislu *Vollzuga* koja više nije predmet, događa se arhaično izvršenje i cjeloca svijeta koja ulazi u nas. U potpunom prisuću (*Vollzug*), dok čitamo proces međudjelovanja njezina vlastita mnoštva kao jednog, ona ujedno »zacjeljuje« i kozmičku raznolikost, jer »*mi iščitavamo ono što je unutra i to tako da izlazi van*«²².

Kako u *Gozbi* Platon ponavlja pitagorejsko učenje izričući da se demoni nalaze u sredini između božanskog i smrtnog, i to tako da je kozmos sam sa sobom povezan (202c–203a), a kako je naša ideja o slici *daimonske* prirode iznađena u naporu prevladavanja logike koja se svojim dualizmom udaljava za jedan čitav svijet od arhaičnog, sav je naš trud usmjeren na pitanje ne čini li sliku njezino određenje kao nuditeljice mjere u energeičkom gledanju posrednicom između korijena svake mjere i čovjeka koji ima moć primiti mjeru a da se čitav kozmos tada sam sa sobom povezuje, jer u ideji da »*postajemo ono što gledamo*« – koju je prof. Damjanov argumentirala pozivajući se na istu kod mnogih znanstvenika, filozofa i mudraca kao stvarnu²³ i koja je nekako bit Gadamerovog koncepta *Vollzug* – potvrđuje se mogućim da se postaje ono što se prima. Pronađemo li oslonjeni na značaj *homoion*-principa tomu potvrdu, u istome ćemo pronaći *logos* onog najvišeg Platonovog *mimesis*a u kojemu prema principu sličnosti i po istini postajemo razmjerni razmjernim (*Zakoni*, 668a), tj. odgajani (upravo je ta misao *Zakona* ona sudbonosna za bit odgoja – kazuje o daru Bogova, o tajni mjere; a s tog kuta zahvativši stvar, kazat ćemo da Platonovi *Zakoni* i nisu drugo nego li tematizacija onoga po mjeri, odnosno, onoga preko mjere, što već po sebi govore i ove riječi: »*Dužnost je pravih zakonodavaca spoznati pravu mjeru*«²⁴).

Možda trenutno, kada nam je stalo do odredbe slike kao demona, ne bi bilo suvišno podsjetiti da je moć spoznavanja, pa i onoga prave mjere, u *Zakonima* predodređena prirodom sklada, simfonijske harmonije. Harmonija, u strogo antičkom smislu pojmljena kao izvirnula iz reda, kretanje je u ritmu, istovjetno onomu svjetske duše, opisane u *Timeju*, prema

²² Usporedi, Gadamer, H. G., *Riječ i slika – tako istinito, tako zbiljsko*, u: *Čitanka*, Matrica hrvatska, Zagreb, 2002., str. 213.

²³ Usporedi, Damjanov, J., *Pogled i slika*, str. 77–79.

²⁴ Usporedi, Platon, *Zakoni* 691 D

kojoj se valja uskladiti²⁵. A usput rečeno, upravo je to usklađivanje ili primanje prave mjere u djelu prof. Damjanov stavljeno u vid božanske volje, kao volja slike. Platonovim očima promatrano, takva vrsta usklađivanja bitno je stvar duše filozofa, tj. odgoja u slobodi: *παιδεία* čini da duša postaje sama razmjernost koju će po istini primati (667e–668b)²⁶. A kako prema alegoriji sa spiljom znamo da je smrtnoj duši, nepomično zakovanoj u tami i prividu, potreban trzaj, bijeg, bitan okret kojim bi se uputila k izvoru svjetlosti, odnosno, kojim bi započela valjano odgajanje, to će moći ako se razriješi onog teškog bremena samoljublja, o kojem je početno bilo spomena, pri kojemu se ni za čim ne Žudi i koji je odgovoran za mnijenje o ljudskoj samodovoljnosti. Uspjevši se jednom tako pokrenuti, započinje se ispunjavati *erosom*, koji vazda čezne za onim elementom u koji duša njime ispunjena prelazi. Ipak, on nije puko tradicionalno shvaćeni demon, kao pitagorejski *δαίμον-μεταζύ* koji je istinski posrednik između božanskog i ljudskog. On je sasvim čudesni demon pa time i čudesno ono između. Naime, prof. Jensen u svojem radu o dualizmu u demonologiji ističe kako je očito da tradicionalno shvaćen demon ne može imati zajedničko podrijetlo samo s jednim od dva svijeta između kojih posreduje, a da je *eros*, od Diotime opisan u smislu filozofove duše, upravo takav²⁷. On stoga promišlja da Platon u alegorijskom smislu shvaća *eros* kao najvišu djelatnost ljudske duše, pri čemu – u tome je ključ njegove interpretacije – trebamo to razumjeti tako da ljudska duša ima zahvaliti svojem božanskom podrijetlu (*συγγένεια*) što se može ispuniti *erosom*, te tako istraživati. Sada tek započinje čitav odgoj, ispunjavanjem demonom. A, da bi ujedno sada oživotvorili i naš naum o slici-demonu, u spomenutomu moramo pronaći oslonac kada tvrdimo da u energeičkom gledanju ispunjavanjem zakonima slike, vječno se ili istovremeno približavajući božanskom, primamo mjeru za koju smo vlastitom prirodom srodno predodređeni. Svjesni pritom činjenice da se priča o demonima današnjem

²⁵ Usporedi, Platon, *Timej*, 47c–e

²⁶ Napomena: Platon je na jednom mjestu u *Zakonima*, a što je posebno zanimljivo istaknuti u našem radu, posegnuo i za objašnjenjem odgojne vrijednosti slike u najvišem određenju *mimesisa*, uspoređujući isto sa sastavljanjem zakona: ono što umjetnik stvori želi neprestano poboljšavati (zato se ne bi moglo reći da je umjetnik nešto stvorio, već da vazda stvara), žlja mu je da neprestano stvara lijepo, a djelo kojeg je stvorio navodi drugoga na uvid u lijepo, prema čemu isti stječe potrebnu vještinu postizanja što ljepšeg za sebe (769a–770b). Također i u *Državi* (484c–48 a) Platon ponavlja slično, iako pri razumijevanju ovoga valja biti jako oprezan, kada kaže da je slikar onaj koji može »na pravu istinu gledati i onamo uvijek upravljati oči i što točnije promatrati, pa sebi postavljati zakone za lijepo, pravedno i dobro...«. Kada pak u tom smislu Gadamer objašnjava iskustvo umjetnosti, kao ono što nikada neće biti naknadno doživljeno ili oponašano, umjetnost u pravom smislu primanja mjere oponašanja lijepog, kao čitav Životno oslobađanje, uvijek ističe da »ono nije puko primanje nečeg«, već da, »što više, sami urastamo u to.« (Gadamer, H. G., *Riječ i slika – tako istinito, tako zbiljsko*, str. 213.)

²⁷ Usporedi, Jensen, S. S., *Dualism and Demonology*, str. 86–87.

čovjeku koji ima vrlo razvijenu kritičku svijest pozitivnih znanosti mora činiti prefantastičnom, dobro shvaćamo da smo u opasnosti toga da bi nekomu moglo zazvučati kako odgovaramo prkosom prkosu. To možda i jest istina, ali i mi poput Platona duboko vjerujemo da je ljudskom razumu potreban pomagač (*Zakoni*, 713d–e), jer ne mnijemo o sebi ono najbolje: nije na nama da svojevóljno proglašavamo istine. Stoga prihvaćamo sliku za pomagača, jer sada već dobro uviđamo kako sama za sebe govori da ustraje kao demon, sasvim čudetni – *eros*.

Govor o demonima bitno rasvjetljava i o kazivajućem da je trenutak ispunjavanja *erosom* uvijek i zadobivanje hrabrosti – hrabrosti uz koju duša može sebe natjerati na bitni trzaj u tami spilje (koju je u našem slučaju moguće alegorijski pojmiti i kao uzrokom sljepoće ili da se u gledanju slike ne vidi mjera), a zapravo na stid koji joj omogućava prevladavanje samoljublja te suočavanje samo s jednim i vazda jednim, onim najistinitijim (*Zakoni*, 647a–c). Duši potrebna hrabrost, koja će joj pomoći da se othrvu pretjeranoj slobodi, bit je romantičnog trenutka. Zato se sada pitamo: pred kakvom se to strahotom čovjek nalazi pri okretanju od samoljublja da mu je potrebna čak demonska hrabrost? Odgovor na to pitanje Platon je, kao i mnogi drugi, između ostalog, pronalazio polučeni u značenju Ljepote. Ono najljepše u primjerenom, u mjeri, nije ugoda (668b–c). Primjerom iskazano, reći ćemo da reda, sklada i ritma, o kojima je često riječ u Platonovim dijalozima, nema u gledanju pri kojemu čovjek diveći se pred slikom upitan o njoj »muca« da je lijepa, jer mu se iz asocijativnog razloga dopada, porađajući svoj razlog u ugodi – a što kazuje, zapravo, da je lijepo prema ljudskoj mjeri tek neko sviđanje, nekomu nekakva dopadljivost; ne ljepota po sebi²⁸. Isto, možda još zaoštrenije ističe i Nietzsche, jedan od najdubokoumnijih mislitelja o umjetnosti, kada priča o podrijetlu grčkog kora pa kada kaže: »okružje poezije nije izvan svijeta ... ona hoće biti upravo suprotno, neuljepšan izraz istine.«²⁹ Tu na dodirivanje od bogova pružani dar pogađajući je. Pruža lijepo, ne i uljepšano. Da mnoštvo ipak vazda bježi od neuljepšano lijepoga, to će istinski filozof čuti u običnom govoru kod običnih ljudi gdje i kada govore sasvim ozbiljno u rijetkim prilikama i tiho: »znaš da istina najjače pogađa«. Još ne

²⁸ Napomena: mnijenje o razlikovanju lijepog po sebi i dopadljivog ostaje prisutno u platonističkoj tradiciji, primjerice, možda najočitije u Plutarha. On na jednom mjestu kaže: »Raznježeni lagodnim životom, stekli smo naviku da smatramo i proglašavamo lijepim ono što nam je prijatno.« Kasnije to isto pojašnjava svjedočanstvom Pindarova iskaza, i kaže daje, primjerice, muzika Boga slobodna od strasti; nije niti čulna, niti slatunjava, niti neuravnotežena, što će reći da ljudi lijepo po sebi brkaju s onim čulnim koje obmanjuje jer stvara ugodu (usporedi, Plutarh, *O Pitijinim proročanstvima* (VI): isti, *Pitijski dijalozi*, Matica hrvatska, Novi sad, 1990., str. 105–106).

²⁹ Nietzsche, F., *Rodenje tragedije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997., str. 61.

izrekavši isto do kraja, brže-bolje vraćaju se na vedrije teme, htijući ugodno. Istinski će filozof značenije istoga znati čuti jer je u odmicanju od uljepšane stvarnosti valjanom odgojem usmjeravan na stalno pogađanje koje razapinje. Ali, i on pritom ostaje pogođenim onako kako to ostane pogođenim čovjek od najboljeg prijatelja kada ga istinski dirne, a možemo bez daljnjeg okolišanja i obrazlaganja napomenuti da ono što čovjeka istinski dira i pogađa jest govor o smrti. Stoga je filozof više od običnog čovjeka kada se u valjanom odgajanju ispunja hrabrošću, demonskom moći koja ga osposobljava da se suočava s vlastitošću, naime, sa smrtnošću; da istrajava u pogađanju, dodirivanju. Bit svake umjetničke slike također jest tako pogađajuća, upravo vječno pogađajuće pogođenoga. Mišljenje slike kao demona ukazuje stoga na njezino dodirivanje kao strahovito, začuđujuće, jer bitno ukazuje na prolaznost, ali ujedno omogućuje i izdržavanje te boli. Slika nije ono što se u običnom shvaćanju misli ili projicira da predstavlja, puki asocijativni sadržaj; ona nije slatka jabuka, poznato lice majke, ili suton na pučini mora, tj. uvijek već viđen slikovit sadržaj, bilo u prirodi ili mašti, kao neka scena – tako pojmljena ona bi bila tek neki instrument uljepšavanja, nikako demon. Pri tome je gotovo suvišno napomenuti da svaka uljepšana scena kani tek jedno – omamiti, čovjeka napiti, opiti ugodom. Pa ako želimo do istinske slike, tu bi opijenost scenom trebalo u-mjeriti³⁰. Scenski govor o slici jest govor o njezinoj izvanjskosti, kako na koncu uvida i Kandinski. Isti na jednom mjestu piše da je nasuprot izvanjskosti slike njezina najveća moć u broju, da je broj bit slike i slika sama, njezina nutrina, a ta je do kraja moguće potrebnog lišena scenskog tumačenja; ostaju njezini čisti elementi: plohe, linije, točke, mrlje, boja – u međusobnom suodnošenju prema pravoj mjeri³¹. Ako je ono što prof. Damjanov ističe kao odgoj pažnje upravo energeičko gledanje te i takve slike, tada će u gledanju sudogađajuće odnošenje čistih likovnih elemenata – mjera, broj – morati moći pružiti blaženstvo, jer nas je Platon uvjerio da svaka ozbiljna pažnja, a ta je vrijedna jedino božanske prirode, pruža blaženstvo (*Zakoni*, 803c–d). Usklađivanje, oponašanje božanskog, odnosno, pogađanje mjere, jedino valjanom odgajanju, jest neposredna prisutnost koja se odaje što ljepšim igrama: najvrjednijoj umjetnosti ili doista najistinitijoj tragediji (817a–c) – ona je najviša znanost, neka nad-matematika prema božanskoj nuždi (818a–822d). Stoga bez velikih zaključaka napomenimo tek jedno, ono

³⁰ Napomena: Važnost vina u svjetlu *daimonske* hrabrosti otkriva se u prvoj i drugoj knjizi Platonovih *Zakona* u punoj veličanstvenosti Eshilove poduke: »*Ogledalo tijela je ulaštena bronca, a ogledalo duše je vino.*«

³¹ Usporedi, Kandinski, V., *O duhovnom u umjetnosti*, u: Woringer/Kandinski, *Duh apstrakcije*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 1999., str. 137–222.

staro: *daimonska* hrabrost jest početak filozofije, vječno istrajavanje u iskušavanju sebe u vidu *analogie*³² – ne više u vremenu gdje su stvari vazda prema različitosti u odnosu, već s vremenom, prema tajni *homoion*-principa³³. I zato to može samo onaj koji ne robuje uvijek nekom cilju za što brže ostvarenje tog cilja – duša ispunjena čudesnim demonom.

Literatura

1. Barbarić, D. (1986), *Politika Platonovih Zakona*. Centar za povijesne znanosti SZ: Zagreb.
2. Becker, O. (1998), *Veličina i granica matematičkog načina mišljenja*. Zagreb: Demetra.
3. Damjanov, J. (1996), *Pogled i slika*. Zagreb: Hermes.
4. Damjanov, J. (1991), *Vizualni jezik i likovna umjetnost*. Zagreb: Školska knjiga.
5. Despot, B. (1991), *Filosofia kao paideia*. U: *Metodički ogledi* 2 (1991) 1., Zagreb.
6. Gadamer, H. G. (1977), *Umjetnost slike i umjetnost riječi*. U: *Slika i riječ*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti.
7. Gadamer, H. G. (2002), *Riječ i slika – tako istinito, tako zbiljsko*. U: *Čitanka*. Zagreb: Matica hrvatska.
8. Ghyka, M. (1977), *The Geometry of Art and Life*. New York: Dover Publications.
9. Haralambos, M. i Holborn, M. (2002), *Sociologija – Teme i perspektive*. Zagreb: Golden marketing.
10. Jensen, S. S. (1966), *Dualism and Demonology: the Function of Demonology in Pythagorean and Platonic Thought*. Munksgaard.
11. Kandinski, V. (1999), *O duhovnom u umjetnosti*. U: Woringer/Kandinski, *Duh apstrakcije*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti.

³² Napomena: prof. Damjanov upozorava na dvoznačnost poimanja analogije (simetrije) kod Platona – jedanput je to razmjer, a drugi put sumjerljivost (usporedi, Damjanov, J., *Vizualni jezik i likovna umjetnost*, Školska knjiga, Zagreb, 1991., str. 225., bilješka 63 i 71). Svakako, možda u ovoj dvoznačnosti leži bit Platonova filozofiranja, pri čemu se pokazuje da suglasnost svih dijelova i cjeline, iako se misli dijalektički, bitno jest određeno matematički, pa za njega, i logički identitet i matematička jednakost, i fizikalno mirovanje i politička jedinstvenost izviru iz temelja iste biti znanosti koja sve obuhvaća u neraskidivu cjelinu (usporedi, Krämer, J., *Platonovo utemeljenje metafizike*, Demetra, Filozofska biblioteka Dimitrija Savića, Zagreb, 1997. str 143). I možda je upravo ishod takve cjeline svijeta ono što u ljudsku dušu unosi najveći strah.

³³ Napomena: kako je smrtniku moguće imati vrijeme i u kojem je odnosu čovjek spram vremena samog, jedno je od najtežih pitanja filozofije uopće, a Platon se s istim najozbiljnije sučelio upravo u *Zakonima* (usporedi, Barbarić, D., *Politika Platonovih Zakona*, Centar za povijesne znanosti SZ, Zagreb, 1986., str. 63).

12. Krämer, H. (1964), *Der Ursprung der Geistmetaphysik, Untersuchungen zur Geschichte des Platonismus zwischen Platon und Plotin*. Amsterdam.
13. Krämer, J. (1997), *Platonovo utemeljenje metafizike*. Zagreb: Demetra. Filozofska biblioteka Dimitrija Savića.
14. Merlan, F. (1960), *From Platonism to Neoplatonism*. The Hague: Martinus Nijhoff.
15. Nietzsche, F. (1997), *Rodenje tragedije*. Zagreb: Matica hrvatska.
16. Plutarh (1990), *Pitijski dijalozi*. Novi Sad: Matica srpska.

EDUCATION, TOUCHING THE PICTURE (THE METAPHYSICS OF ART)

Marko Tokić

The powers of instruction which can attune a yet untuned soul to harmonious motion, in which the soul is then provided with knowledge, amongst other things, is what Plato sees in education. According to Plato's mature thoughts, the soul is most similar to a toy, which, by its very nature, perpetually and chaotically hops, particularly while the soul is still youthful (Laws 664d-645b). Given this not so encouraging image of man, the author asks just how it is possible to create hope regarding the acquisition of something solid and unchangeable, of knowledge in general and, finally, of the knowledge of one's own essence. If the essence of each man is hidden in the truth which utters from the unveiling of a marionette – a marionette that plays in the game of life which issues from the innermost struggle of two inconceivable and to the human mind almost unattainable principles: limitlessness and the limit – then it seems that precisely education is the being that can open the possibility to guess at one's essence to man, since education calms the strings (the passions) that tear this being; at the same time, education originates from this game, makes this game, in some marvellous way, education is this game, and game is the beginning, source and root of all art. Thus, only those who come to comprehend the significance of the game of life can understand education. Naturally, considering that the game issues from the struggle of principles, one who ponders upon the game and, then, also upon oneself, actually ponders upon the truth about the totality of everything. Placing oneself in the truth always presupposes being on the path, presupposes being in the heart of philosophical questions; Gadamer claims that the path that leads to the heart of the most important philosophical questions is the path of understanding the picture: the picture calls for the truth, and the truth is attained in execution (Vollzug). Such observation is the attuning of the soul, true education. Such education is present only in the most difficult of all the humanly conceivable fields of standing – in art, and it is precisely here that education can and will guide the motions of the soul in rhythm and harmony. Thus, it seems that one should search for the answers on the truth in touching the picture, which unambiguously unveils the principles (modern painting); education should be steered to such touching.

Key words: art, demon, education, game